

HOOFDSTUK 10

HET BOEK WIJSHEID VAN SALOMO

INLEIDING

Het boek Wijsheid van Salomo is in het Grieks geschreven en afkomstig uit Alexandrië in Egypte. Daar woonde toen de grootste joodse bevolkingsgroep buiten Palestina. Dit geschrift probeert nadrukkelijk een brug te slaan tussen het *joodse* geloof en allerlei nieuwe opvattingen die omstreeks het begin van onze jaartelling vanuit de *Griekse cultuur* in omloop werden gebracht. Daarom spoort de schrijver zijn geloofsgenoten in Egypte aan om in volle trouw aan de joodse traditie te leven. En wie kon hij als voorbeeldige gelovige beter gebruiken dan de wijze koning Salomo?

⋯ BIJBELTEKST:: Wijsheid van Salomo 6:22-8:1

‘Wat de wijsheid is en hoe ze is ontstaan, zal ik u vertellen.’

Met 6:22 begint het tweede deel van het boek Wijsheid, waarin heel uitdrukkelijk het thema wijsheid centraal staat: waar komt wijsheid vandaan, wat zijn de eigenschappen van wijsheid en waartoe is wijsheid allemaal in staat? De eerste vier verzen van het tweede deel (6:22-25) zijn van groot belang voor het verdere verloop. Ze vormen namelijk niet alleen de *inleiding* op wat gaat volgen, maar geven er ook onmiddellijk *richting* aan. In dit korte stukje staan opvallend veel woorden en uitdrukkingen die de auteur verderop in zijn betoog weer oppakt.

Onze schrijver weet zich verzekerd van extra aandacht bij zijn lezers, doordat hij meteen in 6:22 het woord *geheimen* (“mysteriën”) laat vallen. Wat in de NBV21 vertaald is als ‘zonder iets te verbergen’ zou in een wat meer letterlijke weergave klinken als ‘ik zal geen geheimen voor u verbergen’. Het geschrift Wijsheid ziet immers het licht in een periode dat in de Griekse, de Perzische en de Egyptische wereld de zogenaamde *mysteriegodsdiens*ten enorm populair zijn. Het gaat daarbij om cultische ritens via welke men deelgenoot wordt van de godheid. Voorwaarde is echter dat degene die ingewijd wil worden een eed van absolute geheimhouding aflegt. Dat is tegelijk

de reden waarom er zo weinig bekend is over deze mysteriegodsdiensten. Inwijding in de mysteriën bood uitzicht op een gelukkig leven in de onderwereld en op voortleven in een talrijk nageslacht.

In de hellenistische tijd vinden dergelijke mysteriën niet alleen grote verspreiding, ook worden ze vermengd met invloeden uit onder andere Klein-Azië en Perzië en ook met eigen plaatselijke tradities. Zo komen bijvoorbeeld allerlei lijnen samen in de mysteriecultus ter ere van de Egyptische vruchtbaarheidsgodin Isis. Wanneer de schrijver dus in 6:22 de term ‘mysteriën/geheimen’ gebruikt en daarover onthullingen in het vooruitzicht stelt, doet hij in feite iets dat zeer ongewoon is, ja zelfs verboden! Wat voor mysteriegodsdiensten de genadeslag zou betekenen (‘alles aan het licht brengen’), wordt in het boek Wijsheid dus juist het kenmerk van degenen die de wijsheid volgen (lees nu 2:22-23). De openingsverzen van het tweede deel van het boek Wijsheid (6:22-25) blijken bij een nauwkeurige lezing dus al een heel bepaalde sfeer te scheppen: de lezers zullen worden ingewijd in de geheimen van de wijsheid.

Iedereen begint hetzelfde

De eerste onthulling vinden we in 7:1-6 geformuleerd. Wijsheid, zo is de kernachtige inhoud van deze passage, heeft in elk geval niets te maken met erfelijkheid, afstamming of aangeboren eigenschappen. Iedere mens staat er hetzelfde voor. Elk excuus dat men zou kunnen aanvoeren om te beweren dat de weg naar de wijsheid een te hoge drempel kent, wordt zo in de kiem gesmoord. Wanneer wijsheid echter *niet* is aangeboren, zoals 7:1-6 uitdrukkelijk leert, hoe raakt men dan *wel* in het bezit van haar? Antwoord daarop geven de verzen vanaf 7:7, die dus niet zonder reden openen met het voegwoord ‘dus’.

Op dit punt van het betoog over de wijsheid aangekomen, flitsen plotseling verschillende vragen door het hoofd. Waarom is de tekst vanaf 7:7 opeens consequent in de *verleden tijd* gesteld? Een uitzondering hierop vormt 7:22-8:1, waardoor deze passage plotseling om extra aandacht lijkt te vragen. Juist vanwege dat spreken in de verleden tijd wordt het belangrijk om te weten *wie* dan wel de figuur is die vanaf 6:22 heel uitdrukkelijk in de *ik-vorm* aan het woord is over de geheimen van de wijsheid.

Allerlei kleine aanwijzingen zetten de lezer op een spoor. Deze ik-figuur presenteert zichzelf als *koning* (7:5), een indruk die gaandeweg wordt versterkt. Voor een goede verstaander wordt duidelijk dat hier wordt teruggesproken op het beroemde verhaal waarin Salomo bidt om wijsheid (1 Koningen

3:5-15). Het zal nog geruime tijd duren (9:7-8) voordat de lezer er absoluut zeker van kan zijn dat het inderdaad om koning Salomo gaat.

Tegelijkertijd moet het opvallen dat de *naam* van Salomo nergens wordt genoemd. Het *niet* noemen van namen is een karakteristiek van heel het boek Wijsheid. In dit bewust weglaten van namen is de schrijver van het boek Wijsheid echt een kind van zijn tijd. Een dergelijk opzettelijk raadselachtig spreken blijkt namelijk een typisch kenmerk te zijn van geschriften die in de hellenistische periode in de belangrijke Egyptische stad Alexandrië zijn ontstaan. Zonder dat er namen werden genoemd, kon je dus laten merken dat je echt tot de ontwikkelde elite behoorde die goed op de hoogte was van de in omloop zijnde literatuur.

Wijsheid komt van God

In 7:7-22 laat de schrijver enkele fundamentele aspecten van de wijsheid de revue passeren. Niet alleen de woorden ‘bidden’ en ‘smeken’ (7:7) maken duidelijk dat alleen God degene is die wijsheid kan verlenen. Ook met de opzettelijk gekozen passieve werkwoordsvorm ‘mij werd geschonken’ geeft de tekst op een verhullende, maar tegelijk onmiskenbare manier aan dat het *God* is die wijsheid schenkt. Vervolgens benadrukt de auteur – die nu tegelijk ook Salomo is – hoe hij de wijsheid liefhad boven al het andere. En in 7:11 volgt dan een verrassende ontknoping: hij had alles aan de kant geschoven om de wijsheid te verkrijgen, maar nu krijgt hij ook al dat andere erbij. Bovendien brengt de wijsheid nog een heel ander soort rijkdom met zich mee: vriendschap met God. De wijsheid blijkt de fundamentele leidraad te zijn voor de mens die wil leven in harmonie met God.

Herhaaldelijk komen we nu uitdrukkingen tegen die ook opduiken in de wetenschappelijke literatuur van de oude Grieken of van hellenistische auteurs. Het slot van vers 17 is daar een goed voorbeeld van. Op het moment dat het boek Wijsheid wordt geschreven, heeft de formulering ‘de werking van de elementen’ al een respectabel filosofisch verleden achter zich. Men vindt het niet alleen bij Plato en Aristoteles, maar ook bij de stoa. Wat wil de auteur van Wijsheid nu met deze passage? Hij wil dat zijn lezers ervan overtuigd raken dat ook koning Salomo al *alle* takken van de (latere) Griekse wetenschap onder de knie had. De wijze joodse koning Salomo kan zich duidelijk meten met de latere hellenistische wetenschappers.

Met de woorden ‘De wijsheid, de maakster van alles, heeft mij onder-richt’ (7:22a) wordt het gedeelte waarin de ik-figuur centraal stond en in de verleden tijd sprak nu afgesloten. Vanaf dit moment is alle aandacht

helemaal gericht op de wijsheid. De auteur gaat eigenlijk nu pas goed diepgaand de vraag beantwoorden die hij in zijn inleiding (6:22) heeft gesteld: 'Wat de wijsheid is en hoe ze is ontstaan, zal ik u vertellen ...'

De wijsheid wordt een persoon

Onmiddellijk stoten we op iets verrassends. Aan de activiteit ('geest') van de wijsheid worden namelijk welgeteld 21 eigenschappen toegedicht. Dat kan geen toeval zijn; daarvoor is het getal 7 in de joodse (en zeker in de alexandriense) traditie een veel te geladen symbool. Maar ook uit een heel andere hoek blijkt dat de auteur deze eigenschappen van de wijsheid bewust op deze manier bijeen heeft gezet.

Deze 'hymne op de wijsheid' (7:22b-8:1) bevat namelijk opvallend veel termen die ook in de wijsbegeerte van de stoa een belangrijke rol spelen. Eigenschappen die onze auteur toedicht aan de wijsheid ('verstandig', 'menslievend') vindt men bij deze filosofen terug als kenmerken van de 'wereldziel', het beginsel dat alles omvat en beïnvloedt. Het is zelfs zo dat de tweede regel van 7:24 bijna *letterlijk* terug te vinden is in een aantal stoïcijnse teksten. Wanneer de wijsgeer Posidonius het heeft over God als de 'wereldziel', definieert hij die als 'een verstandige geest die al het zijn doortrekt'. Niet toevallig vinden we exact dezelfde omschrijving in 7:24. Ook het werkwoord 'besturen' (8:1) is een term die de stoa gebruikte om het goddelijke bestuur over het heelal mee aan te duiden (ook in 12:18; 15:1).

Maar de auteur van het boek Wijsheid heeft niet alleen in omloop zijnde, populaire filosofische termen uit de stoa verwerkt. Regel na regel blijkt hij ook opvallend veel woorden en uitdrukkingen te gebruiken die vanaf de tweede eeuw voor Christus in Egypte en Klein-Azië een rol speelden bij de verering van de godin Isis (zie kader).

Behalve in Wijsheid 7:22-8:1 zijn ook in Jezus Sirach 24 en Spreuken 8 duidelijke verwijzingen naar zulke Isis-teksten opgenomen. Uiteraard is de ik-figuur dan niet meer de godin Isis, maar Vrouwe Wijsheid. Telkens weer blijkt hoe de auteurs van deze Bijbelse geschriften – levend in de smeltkroes van het hellenisme – in staat zijn om voor hun joodse standpunten aanknopingspunten te vinden in de (heidense) cultuur van hun tijd. Het is het joodse antwoord op de enorm populaire Isiscultus die het hele Middellandse Zeegebied overspoelde.

'Vrienden van God' via de wijsheid

In 7:25 vindt een omslag plaats; vanaf nu komen we met grote regelmaat het woord 'God' tegen. De auteur gaat namelijk benadrukken dat de wijsheid van *goddelijke oorsprong* is. Zij, 'de adem van Gods kracht', een eigenschap van God dus, gaat fungeren als een *persoon* om de relatie tussen God en de wereld te leggen en deze ook in stand te houden. De wijsheid heeft tot taak om heilige mensen – degenen die in de hoofdstukken 1-6 zijn betiteld als 'de rechtvaardigen' – tot vrienden van God te maken (7:27; zie 7:14). De formulering 'vrienden van God' heeft onze schrijver overigens niet ontleend aan zijn eigen joodse traditie, waar 'vriend van God' uitsluitend betrekking heeft op Abraham of Mozes. Hij heeft haar overgenomen uit de Griekse literatuur, waar ze vanaf Plato in omloop is ter aanduiding van de *wijzen*.

Vanaf 8:2 gebruikt de schrijver de ik-persoon – die nu weer Salomo is – als *identificatie-figuur* voor de lezer. Immers, Salomo is op deze plaats in de tekst ook nog niet in het bezit van de wijsheid. Ook hij is, net als de lezer, op zoek naar haar! Het samenbindende thema van deze passage is die van het huwelijk ('bruid' [vers 2]; 'omgang' [vers 16]). De gedachtegang verloopt in twee etappes. In 8:3-8 krijgen de lezers zoveel mogelijk argumenten voorgeschoteld die tot de onontkoombare conclusie moeten leiden dat men zich werkelijk geen betere bruid kan wensen dan de wijsheid. Ze is van hoge afkomst, want woont bij God (8:3); bovendien is ze *ingewijd* (8:4) – zo wordt ook Isis genoemd – in de kennis die God bezit. Vanaf dit punt gaat de auteur heel duidelijk zijn publiek bespelen. Dat gebeurt in verzen die allemaal op *dezelfde* manier beginnen, met 'indien'. In vers 5 en 6 in de vorm van retorische vragen; het antwoord staat immers al vast: de wijsheid natuurlijk! In vers 7 en 8 is de auteur klaarblijkelijk zo overtuigd van de uitkomst dat hij daar zulke vragen gewoon achterwege laat.

De populariteit van het thema 'verliefd worden op en huwen met de wijsheid' moet toentertijd enorm geweest zijn. Dat blijkt niet alleen uit deze passage in Wijsheid, maar ook uit de composities die hieraan gewijd zijn in Spreuken 9:1-6 en Jezus Sirach 14:20-15:10. Toppunt is wel de Hebreeuwse tekst van Jezus Sirach 51:13-30, waarvan ook een gedeelte is teruggevonden in de Dode Zeerollen. Een jonge man gaat een relatie aan met een jonge vrouw, Vrouwe Wijsheid, die als zijn lerares en geliefde wordt gepresenteerd. De Hebreeuwse versies zijn veel erotischer dan de duidelijk gecensureerde Griekse versie die we in onze Bijbelvertalingen aantreffen.

VERBAND MET ANDERE TEKSTEN

- Koning Salomo en wijsheid:
  - 1 Koningen 3:5-15
  - Spreuken 1:1-7
  - Prediker 12:9-14
- De wijsheid als vrouw:
  - Spreuken 8:22-30
  - Jezus Sirach 24:1-22

ISIS

Naast het gebruiken van veel filosofische termen uit de stoa is er nog een thema dat door de schrijver in deze hymne op de wijsheid is verwerkt. Regel na regel blijkt hij namelijk woorden en uitdrukkingen te gebruiken die vanaf de tweede eeuw voor Christus speciaal werden gebruikt voor de Egyptische godin *Isis*. Zij gold als de godin van de landbouw, de beschermster van de Nijldelta, godin van de vruchtbaarheid en van eeuwig leven. Zij was ontzettend populair en werd met name in Egypte en Klein-Azië vereerd. In latere tijd reikte haar populariteit tot in Zuid-Frankrijk.

Een van de manieren die de priesters van deze Egyptische godin gebruikten om haar verering te verspreiden was de *aretalogie*. Dat is een tekst, een soort litanie, waarin Isis zelf – dus sprekend in de *ik-vorm* – al haar eigenschappen aanprijst. Bijvoorbeeld: 'Ik ben de hoedster van het recht, ik ben de heerseres van het gehele land, ik heb voor de mensen wetten opgesteld (...)' Oorspronkelijk werden zulke aretalogieën (letterlijk: 'lijst van deugden') als inscripties gebeiteld op de deurposten van elke tempel die aan haar werd toegewijd. Maar langzamerhand werden dergelijke teksten ook los in omloop gebracht. In Noord-Afrika, Klein-Azië, Griekenland en de eilanden heeft men allerlei versies ervan teruggevonden. De uitvoerigste is gevonden in Cymae (bij Napels), de eerste Griekse nederzetting op het vasteland van Italië.

Behalve in Wijsheid 7:22-8:1 zijn ook in Jezus Sirach 24 en Spreuken 8 duidelijke toespelingen op Isis-teksten verwerkt. Uiteraard is de ik-figuur dan niet meer de godin Isis, maar Vrouwe Wijsheid. Ook hier blijkt weer hoe de auteurs van deze Bijbelse geschriften – levend in de smeltkroes

van het hellenisme – in staat zijn om voor hun joodse standpunten aanknopingspunten te vinden in de (heidense) cultuur van hun tijd.

VRAGEN

1. Het boek *Wijsheid van Salomo* probeert een brug te slaan tussen de joodse en de Griekse cultuur. Ken jij soortgelijke pogingen uit onze tijd – boeken, films, liederen, et cetera – die een brug willen slaan tussen het christelijk geloof en een gesecculariseerde maatschappij? Wat vind je van dit soort pogingen?

---

2. Ben je ervan overtuigd dat alle mensen gelijk zijn? Op welke manier(en) probeer je dat in je dagelijks leven gestalte te geven?

---

3. Kun je voorbeelden noemen waaruit blijkt dat wijsheid meer is dan slimheid of kennis?

MEER LEZEN?

Op debijbel.nl vind je nog meer achtergrondinformatie bij onderwerpen uit deze studie. Zoek bijvoorbeeld op de termen ‘apocriefe boeken’ of ‘deuterocanonieke boeken’.

P. Beentjes, *Wijsheid van Salomo. Belichting van het Bijbelboek*, Boxtel/Brugge 1987.